

САМОСТІЙНА РОБОТА ЯК ОДИН ІЗ ЗАСОБІВ НАБУТТЯ І РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ СТУДЕНТІВ

У розвідці йдеться про те, що виховання компетентної людини повинно служити головною кінцевою метою освітнього процесу в вищій школі. У роботі зроблена спроба розібратися, як самостійна робота студентів, будучи складовою навчальної діяльності, дозволяє студентам успішно формувати свідомість і зміцнювати знання; вдосконалювати професійні вміння і навички; розвивати пізнавальні здібності, потребу ефективно підвищувати освітній рівень; виховувати культуру розумової та фізичної праці; стимулювати до навчання.

Ключові слова: самостійна діяльність, самостійна робота, засіб навчання, види та форми самостійної роботи.

Постановка проблеми. У суспільстві, що переживає період швидких перетворень, відчувається необхідність у нових баченні і парадигмі вищої освіти, її змісті, методах і засобах забезпечення, що знаходить відображення у Національній доктрині розвитку освіти у XXI столітті (2002), Державній програмі "Вчитель" (2002), Законі України "Про вищу освіту" (2002), Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір (2004), проекті Закону України "Про вищу освіту" (2011), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр. (2012). Тобто освітня політика держави чітко детермінована цивілізаційними процесами, що відбуваються у прогресивній світовій спільноті. У зв'язку з цим провідною тенденцією вищої школи стає збільшення обсягу й підвищення якості самостійної навчальної діяльності студентів. Універсальність педагогічної освіти обумовлена специфікою університетської освіти взагалі і передбачає набуття і розвиток професійних компетенцій студентів.

Аналіз досліджень і публікацій. На теоретичному і методологічному рівнях проблему організації самостійної навчальної діяльності студентів розглядають науковці А. Алексюк, Л. Барановська, В. Буряк, Р. Гуревич, М. Данилов, В. Євдокимов, Б. Єсіпов, В. Козаков, І. Лернер, П. Підкасистий, І. Прокопенко, О. Рогова, Л. Романишина, М. Сметанський, А. Усова, І. Федоренко, Т. Шамова.

Національна доктрина розвитку освіти [6] проголошує головною метою державної політики створення необхідних умов для творчої самореалізації кожного громадянина України. Пошук нового змісту і нових форм навчання спонукає до створення нових освітніх технологій, розширення використання особистісно-орієнтованих методів – це таких, як дистанційне навчання, метод проектів та аналізу ситуацій, адаптивне тестування і рейтинговий контроль знань. Контроль засвоєння знань може відбуватися у віртуальному освітньому просторі. Набуває подальшого поширення система дистанційного навчання (СДН), яка повинна забезпечити створення, збереження і використання навчальних матеріалів у стандартизованому форматі даних.

У сучасній психолого-педагогічній літературі існують різні підходи до визначення поняття "самостійна робота студентів". О. Алексюк, А. Аюрзанайн, В. Козаков, П. Підкасистий визначають самостійну роботу як "будь-яку організовану викладачем активну діяльність студентів, спрямовану на виконання дидактичної мети в спеціально відведений для цього час" [1, с. 6-7].

П. Підкасистий, вивчаючи функції самостійної роботи, дійшов висновку, що вона виступає "в ролі специфічного педагогічного засобу організації і керування самостійною діяльністю студента в навчальному процесі" [7, с. 8-9]. С. Трубачова зауважила, що "процес самостійного пізнання є результатом мислительної діяльності, його можна розглядати як активну цілеспрямовану діяльність, у ході якої здійснюється переробка вже відомої і тільки що сприйнятої інформації" [8, с. 39].

Отже, **мета статті** – дати узагальнений аналіз поняття самостійної роботи студента (СРС), а також визначити види, форми, завдання самостійної роботи студентів із урахуванням розвитку професійних компетенцій студентів.

Виклад основного матеріалу. Варто згадати, що якість освіти – це комплекс характеристик освітнього процесу, ефективне формування компетентності та професійної свідомості. Досліджуючи поняття якість освіти, С.М. Коротков виділив три групи характеристик, що у сукупності впливають на формування якісної освіти: "якість потенціалу досягнення мети освіти, якість процесу формування професіоналізму і якість результату освіти" [4, с.77]. Головними, безперечно, є мета та потенціал освіти, інші хоча і перебувають на вторинному місці, врешті-решт, визначають якість освіти як системи, процесу її отримання, надання та результату освіти.

У формуванні якісної освіти головну роль відведено Державному стандарту. Саме від нього насправді залежить, чи вдасться зреалізувати загальну стратегію розвитку освіти. Згідно з Державним стандартом, освітньо-професійні програми "розробляються з кожної спеціальності відповідних освітньо-кваліфікаційних

(освітньо-наукових) рівнів і затверджуються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі освіти і науки", програма нормативної навчальної дисципліни "містить виклад змісту навчальної дисципліни, послідовність її вивчення, перелік знань та вмінь, критерії підсумкового контролю, перелік рекомендованих підручників, інших методичних та дидактичних матеріалів" [2, с.13]. Відтак в усіх освітніх програмах є спеціальний розділ – самостійна робота, оскільки перед вищою освітою стоїть важливе завдання – забезпечити перехід до кредитно-модульної системи навчання, що є однією з умов інтеграції національної системи освіти до спільного європейського простору.

Процес організації навчальної діяльності в межах конкретного навчального предмету передбачає використовувати 50% навчального часу саме на самостійну роботу студента (СРС), а не тільки на аудиторні заняття. У сучасній науково-методичній літературі не виокремлено однозначних підходів до назви цієї форми роботи студентів, до її розуміння. Як спостережено Н.О. Моревою, "дана педагогічна категорія дуже багатогранна в предметі вивчення" [5, с. 282]. Автори використовують терміни "самостійна робота", "самостійна діяльність", "самостійні заняття", "самоосвіта" (В.О. Сластьонін, Л.С. Подимова, В.І. Андреев).

Крім того, існує неузгодженість щодо тлумачення даної дефініції. Одні пропонують розуміти під "самостійною роботою" виключно різноманітні види домашніх завдань. Інші – різновид діяльності студентів із виконання додаткових завдань у позаурочний час. Треті – це діяльність, спрямована на засвоєння навчальної програми без участі викладача. Четверті – це спосіб навчальної діяльності студентів.

У своєму дослідженні будемо спиратися на погляди Н.О. Моревої, яка вибудувала ієрархію понять "самостійна діяльність", "самостійна робота". Науковець вважає, що поняття "самостійна діяльність" – педагогічна категорія, її головна мета – розвиток пізнавальних та інтелектуальних здібностей студентів шляхом організації комплексних заходів. Дефініція "самостійна робота" – це специфічний педагогічний засіб організації та керування самостійною діяльністю студентів під час навчального процесу. Відповідно поняття діяльність об'ємніше, ніж поняття робота. Авторка обґрунтовує необхідність організації зі студентами різноманітної самостійної діяльності – розв'язати протиріччя між трансляцією знань та їх засвоєнням, у взаємозв'язку теорії та практики. Специфіка самостійної діяльності полягає у наданні можливості студентові самостійно визначити власну освітню програму.

"Самостійна діяльність", за переконанням Н.О. Моревої, може бути представлена як засіб організації самоосвіти і виховання самостійності як особистісної якості. Відповідно виділено низку функцій, що виконує самостійна діяльність: розвивальна, інформаційно-навчальна, орієнтаційна, стимулююча, виховна, педагогічної корекції, дослідницька, самоскеровуюча, самоактиваційна, пізнавальна. Крім того, в основу самостійної діяльності студентів покладено низку принципів – самостійності, розвивально-творчих, особистісних освітніх ініціатив, комплексного підходу, цільового планування, особистісно-діяльнісного підходу [5, с. 283-284].

Оскільки категорія "самостійна діяльність" не є предметом нашого розгляду, то зупинимось детальніше на тому, що являє собою самостійна робота. Мета самостійної роботи студента (СРС) – сприяти формуванню самостійності як особистісної риси та важливої професійної якості педагога. У ході опрацювання даної категорії помічено, що в цілому виділяють чотири типи СРС, які дозволяють сформувати у них певні уміння та навички.

Зокрема, перший тип дозволяє сформувати у студентів вміння виконувати певний алгоритм дій, розпізнавати отриману інформацію, педагогічне явище. Тобто студенти мають виконувати завдання за зразком. Другий тип – сформувати вміння відтворювати засвоєну інформацію по пам'яті, спираючись на частково самостійний пошук рішення типових задач. Відтак завдання повинні бути конструктивно-варіативними (укладання конспекту заняття, гри, методичних рекомендацій батькам тощо). Третій тип – тип сформувати навички вирішувати нетипові пошукові задачі, спираючись на накопичений досвід. Тому завдання будуть евристичного характеру (наприклад, педагогічні ситуації). Четвертий тип – сформувати вміння творчо підходити до вирішення завдання, коли студенти виявлять здібність глибоко занурюватися у суть об'єктів, встановлюючи нові факти, творчо їх опрацьовуючи. Завдання повинні містити дослідницьку мету (узагальнення передового педагогічного досвіду, анкетування, тестування, порівняльний аналіз отриманих результатів, укладання схем, таблиць, діаграм, розробка нетрадиційних занять, ігор із дітьми тощо).

У системі конкретного навчального предмета слід подавати усі типи завдань. Для реалізації самостійної роботи студенти виконують комплекс завдань різних типів відповідних рівнів складності.

Виділяють такі рівні:

- 1) копіювальних дій (порівняння власних дій із відомим зразком);
- 2) репродуктивних дій (вирішувати типові навчально-пізнавальні та інтелектуальні задачі);
- 3) продуктивної діяльності (самостійне розв'язання задач, поза межами відомого зразка);
- 4) самостійна діяльність (перенесення отриманих знань на нову ситуацію).

У цілому, за переконанням педагогів, завдання для самостійної роботи студентів повинні відповідати вимогам:

- 1) професійна результативність (визначення завдання, яке формувало хоча б одне професійне вміння в термінах та поняттях майбутньої спеціальності студента);
- 2) продуктивність (отримання квазіпрофесійного продукту навчальної самостійної діяльності студента після завершення виконання завдання);
- 3) конструктивність (наявність відповідної структури завдання – мета, умови, вихідні дані);

- 4) когнітивність (перевага розумових дій над психомоторикою під час виконання завдання);
- 5) самостійність (спонукати до пошуків рішення, порівняння умов, інформаційних пошуків тощо) [6, с. 126].

Розглянемо види самостійної роботи студентів: робота з книгою (реферування, анотації, конспект, огляд науково-методичної літератури, тези, цитати, читання тексту); підготовка ребусів, кросвордів; написання педагогічних есе, листів-роздумів, творів; укладання картотек методів, ідей; створення педагогічного колажу; створення проспектів, проєктів, моделей; написання різноманітних пам'яток, рекомендацій, порад, кодексів. Різноманітні види СРС щодо виконання певних завдань безпосередньо під керівництвом або опосередкованим методичним керівництвом педагога здійснюються у трьох головних формах:

- 1) контрольована самостійна робота студента (в аудиторії, згідно з розкладом, під контролем викладача);
- 2) керована самостійна робота студента (опосередковане керівництво викладачем під час виконання студентом дослідницького завдання);
- 3) власна самостійна робота студента (самоосвіта, організована робота самостійно, контрольована самим студентом).

В узагальненому вигляді керування педагогом самостійною роботою студентів має проходити п'ять послідовних етапів (за Н.О. Моревою):

- 1) інформаційний (виділення головного при вивчанні певної теми);
- 2) операційний (виконання певних завдань, щоб засвоїти отриману навчальну інформацію);
- 3) зворотного зв'язку (орієнтовні вказівки викладача і самоконтроль студента при їхньому виконанні);
- 4) контрольний (написання контрольних робіт);
- 5) наказовий (перевіряючи виконані студентські завдання, з'ясувати, які не змогли зробити, які здійснені).

Безумовно, важливою педагогічною задачею сьогодення є поєднання форм і змісту контрольованої та керованої самостійної роботи, з поступовим переходом до самоосвіти, що закладено в основу кредитно-модульної системи підготовки фахівців, згідно до вимог Болонської декларації. Крім того, поступовий, але бурхливий розвиток інформаційних технологій, беззаперечно, призведе до нововведень у навчальний процес. Вже зараз активується "дистанційне навчання", коли обмін інформацією між педагогом та студентом (учнем, групою) відбувається з допомогою телекомунікації, ресурсів Інтернету, а відтак акцент навчання переміщується в бік самостійності, набуває ознак особистого, креативного і телекомунікативного характеру.

Освітні програми в своєму змістовому та методичному наповненні повинні бути програмами проблемного й творчого засвоєння знань. По-перше, потрібно пов'язувати знання із вирішенням сучасних проблем розвитку виробництва, економіки й суспільства, що, безперечно, впливає на структуру знань, диференціацію та інтеграцію дисциплін. По-друге, методики подачі знань мають бути побудовані не на запам'ятовуванні готових положень і формул, а спиратися на самостійне відкриття їх через аналіз протиріч, тенденцій та точок зору. Тоді аудиторні лекції повинні мати настановчий характер. Самостійна робота має включати пошук необхідної та корисної інформації. Поєднання лекцій, практичних занять, аудиторних годин та самостійної роботи мусить враховувати цю обставину. Викладач стає не стільки джерелом знань, скільки керівником знаннями.

Також слід брати до уваги той факт, що навчання – це робота, котра може бути ефективною тільки тоді, коли вона виконується рівномірно, не поспіхом, тобто враховуються валеологічні фактори. На сьогодні превалює в наших освітніх процесах лише один вид контролю – перевірка знань за критерієм – "знає – не знає". Тому варто змінити ставлення до контролю освітнього процесу, а також поміняти його методику. Головне завдання вищої школи – перейти до формули багатокритеріальної оцінки знань, яку можна здійснити за допомогою тестів. Студенти поступово мають збагнути, що у виші вони можуть навчитися знаходити необхідні знання.

Є.А. Улятовська, проаналізувавши дослідження з проблеми підготовки студентів до активізації самостійної пізнавальної діяльності молодших школярів, виокремила основні параметри педагогічної технології, що забезпечать стійку результативність підготовки майбутніх учителів. Така технологія передбачає: активізацію навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі засобами проблематизації змісту освіти з використанням активних методів навчання та педагогічної рефлексії; діагностику та випереджаючий розвиток професійно-творчого потенціалу особистості студента; систематичне включення студентів до суспільно-педагогічної та навчально-дослідницької діяльності, що сприяє самовдосконаленню майбутнього фахівця і накопиченню ним досвіду роботи з активізації самостійної пізнавальної діяльності молодших школярів [10].

Н.О. Морева виділила п'ять послідовних етапів, якими послуговується педагог, коли керує самостійною діяльністю студента, а саме: інформаційний (зорієнтувати студента на головне при розгляді конкретного тексту); операційний (скерувати на виконання певних завдань, щоб засвоїти отриману навчальну інформацію); етап зворотного зв'язку (певні орієнтовні вказівки викладача та самоконтроль студента під час їх виконання); контрольний етап (виконання різноманітних контрольних робіт, щоб збагнути, наскільки вдалося студентів самостійно засвоїти заданий матеріал); вказівний етап (можна з'ясувати, які завдання для самостійної роботи викликали у студентів зацікавлення, труднощі при виконанні,

які змогли виконати, які ні) [5, с. 288]. Тому вважаємо, що у ВНЗ варто вводити спецкурс, який розглядатиме самостійну роботу як основну форму організації навчання. Він передбачатиме розгляд теоретичних питань, а також міститиме анкету для студентів, у якій вони зможуть запропонувати свої форми проведення самостійної роботи.

Пропонуємо такі питання для анкетування студентів.

1. Які види завдань для самостійної роботи ви виконуєте з конкретного предмета під час навчальних занять?

2. Скільки навчального часу відводиться Вами на самостійну роботу під час вивчення конкретної навчальної дисципліни?

3. Наскільки різноманітні пропоновані завдання?

4. Які види завдань для самостійної роботи Ви виконуєте з конкретного предмета у позанавчальний час?

5. Як часто викладач контролює виконання самостійних завдань:

а) у кінці вивчення дисципліни (під час заліку чи іспиту);

б) після проходження конкретної теми;

в) контроль здійснюється час від часу;

г) залучає до участі у випуску стіннівки, під час проходження педпрактики, під час проведення тижня факультету;

д) інше.

6. Самостійна робота студента – це:

а) засіб пізнання нового та здобуття професійної компетентності;

б) додаткове навантаження;

в) спосіб творчої самореалізації;

г) інше.

7. Назвіть найцікавіші, на Ваш погляд, завдання для самостійної роботи.

8. Чи враховуються особисті побажання студентів під час виконання завдань для самостійної роботи?

Серед різноманіття видів самостійної роботи студентів, найбільш продуктивними на сьогодні є ситуації, тестові програми, навчальні ігри, інтелектуально-логічні вправи, конференції, пелагічні конкурси, КВК тощо. Однак актуальною лишається не тільки змістове наповнення самостійної роботи, але й забезпечення її організації, оцінки, а головне – якості підготовки фахівців.

Зміни традиційної моделі освіти призвели до появи глобальних педагогічних нововведень. Так, з'явилися дистанційні форми навчання, коли навчання відбувається за допомогою засобів телекомунікації. Нова наукова парадигма освіти базується на суттєвій зміні традиційної моделі отримання знань. Відбувається зміна, в першу чергу, стратегічних цілей освіти – зорієнтувати майбутнього фахівця так, мов він мав стимул та мотивацію до професійної діяльності як процесу, що триватиме протягом усього його життя. Відтак найбільш значимою метою створення і реалізації системи безперервної освіти є формування у майбутніх спеціалістів здатності до гнучкої зміни своєї діяльності відповідно до змін соціального та економічного середовища. Це вимагає теоретичного осмислення та якісного оновлення системи підготовки майбутніх педагогів.

Здавалось би, сучасна професійна підготовка фахівців-педагогів доволі вивчена, хоча і складна психолого-педагогічна система, з притаманним тільки їй певним змістовим наповненням, ієрархією структурних елементів, формами відношень, причинно-наслідковими зв'язками, особливостями навчально-виховного процесу, способами вирішення локальних і системних протиріч. У процесуальному аспекті дана система має реалізуватися ступенево, підпорядковуючись завершеності кожного ступеня на відповідному освітньо-професійному рівні та загальній логіці формування особистості майбутнього педагога. Однак безперервність освіти передбачає систематичну, ціле направлену діяльність з отримання і удосконалення знань, умінь та навичок як під час навчання у спеціальному закладі, так і шляхом самоосвіти, самовдосконалення. Тому така увага приділяється самостійним видам роботи, при яких передбачено індивідуалізацію професійного навчання.

Відтак важливою характеристикою самостійної роботи студента є його методичне забезпечення, система консультацій та контролю за її виконанням, використання комп'ютерної техніки та Інтернету.

Справді глибокими, важливими для життя можна назвати такі знання, якими людина вміє самостійно користуватись на практиці, аналізуючи, узагальнюючи необхідну інформацію. Щоб озброїти студентів такими знаннями, треба практикувати відповідні форми навчання. Вони допоможуть їм зв'язати засвоєні знання з життям, активізуватимуть розумову діяльність, збуджуюватимуть їхні творчі сили. У статті, звичайно, не вичерпані всі питання такої важливої теми, як самостійна робота студентів, лише опри явлені окремі важливі для сьогодення теоретичні та практичні питання організації самостійної роботи.

Висновки. Така інтеграційна якість особистості як "готовність до самоосвіти" – готовність особи до самоосвіти, включаючи самовиховання, самопізнання, самовдосконалення, духовне зростання, самореалізацію, будучи складовою частиною формування фахівця, може стати важливим адаптаційним механізмом у після навчальний період. Педагогічно доцільно організована самостійна робота студентів спонукає їх отримувати навчальну інформацію з різноманітних джерел (від підручника — до Internet), формує в них навички самостійного планування і організації власного навчального процесу, що забезпечує перехід до неперервної освіти (самоосвіти) після завершення навчання у вищому навчальному закладі, дає

змогу максимально використати сильні якості особистості завдяки самостійному виборі часу та способів роботи, джерел інформації.

Основним принципом організації СРС повинне стати переведення всіх студентів на індивідуальну роботу, з переходом від формального пасивного виконання певних завдань до пізнавальної активності, з формуванням власної думки при вирішенні поставлених проблемних питань і завдань. Таким чином, у результаті самостійної роботи студент повинен навчитися осмислено і самостійно працювати спочатку з навчальним матеріалом, потім з науковою інформацією, використовувати засади самоорганізації і самовиховання з тим, щоб розвивати надалі вміння безперервно підвищувати свою кваліфікацію.

Використані джерела

1. Алексюк А.Н. Организация работы студентов в условиях интенсификации обучения / А.Н. Алексюк, А.А. Аюрзанайн, П.И. Пидкасистый, В.А. Козаков. – К.: ИСДО, 1993. – 96 с.
2. Закон України "Про вищу освіту" (нова редакція) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – №20.
3. Козаков В.А. Самостоятельная работа студентов: Учеб. пособие / В.А. Козаков. – К.: УМК ВО, 1988. – 280 с.
4. Коротков Е.М. Управление качеством образования: Учебное пособие для вузов. М. : Академический Проект: Мир, 2006. – 320 с. – ("Gaudemus").
5. Морева Н.А. Технологии профессионального образования: учеб. Пособие для студ. высш. учеб. заведений / Н.А. Морева. – 3-е изд., стер. – М.: Академия, 2008. – 432 с.
6. Мороз І.В. Педагогічні умови запровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу: Монографія. – К. : ТОВ "Освіта Україна", Коо, 2005. – 278 с.
7. Національна доктрина розвитку освіти. Указ Президента України від 17 квітня 2002. – № 347/2002. Книга керівника навчально-виховного закладу: Довідково-методичне видання / Упоряд. Б.М. Терещук, В.В. Скиба. – Вид. 2, доповн. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2006. – 768 с.
8. Пидкасистый П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении / П.И. Пидкасистый. – М.: Педагогика, 1980 – 240 с.
9. Трубочова С. Роль методів самостійного набуття знань в організації пізнавальної діяльності учнів / С. Трубочова // Рідна школа. – 2001. – № 1. – С. 39 – 42.
10. Улятовська Є.А. Підготовка майбутніх учителів до роботи з активізації самостійної пізнавальної діяльності молодших школярів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 "Теорія та історія педагогіки" / Є.А. Улятовська. – Одеса, 1998. – 19 с.

Strilets S.I.

INDEPENDENT WORK AS A MEANS OF ACQUIRING AND DEVELOPING OF PROFESSIONAL COMPETENCES OF STUDENTS

The study says that the education of the competent person should be the main ultimate goal of the educational process in the higher school. In the paper, an attempt to understand how students' individual work, being part of the learning activities, allowing students to successfully build awareness and strengthen knowledge; to improve professional skills; to develop cognitive abilities, the need to effectively increase the educational level; to develop a culture of mental and physical labor; to stimulate learning.

Key words: *self-activity, self-study, training tool, types and forms of independent work.*

Стаття рекомендована кафедрою дошкільної та початкової освіти виховання Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка.

Стаття надійшла до редакції 19.05.2013